

Bärndütsch – szociolingvisztikai és dialektológiai megfigyelések egy svájci nyelvjárásról

1. Bevezetés. – A soknyelvű Svájcra már jelentek meg tanulmányok magyar nyelven is (SZABÓ 2004 és 2005, HOFFMANN 2006), de egy-egy svájci nyelvjárásról még nem ismertettek részletesebben. Mivel jelenleg Svájcban élek, közvetlen tapasztalataim alapján is lehetőségem van a berni német (saját megnevezéssel: Bärndütsch) főbb jellegzetességeit röviden vázolni. Először Svájc színes nyelvi világában helyezem el a változatot, majd röviden kitérek a berni nyelvjárás további területi tagolhatóságára. Svájci tanulmányok, statisztikák és saját tapasztalataim alapján bemutatom a nyelvjárás használati területeit (család, munkahely, iskola, média, egyéb), végül írásom befejező részében néhány nyelvi jellegzetességre térek ki, amelyeket példákkal illusztrálok.

2. Svájc nyelvi sokszínűsége. – A 7,5 millió lakosú Svájcban három hivatalos nyelve (német, francia, olasz) van, amelyekhez negyedik államnyelvként a rétoromán csatlakozik. Az egyes nyelvek elég jól körülhatárolható területi elhelyezkedést mutatnak: a németet az ország keleti, északi és középső részén, a franciát a nyugati–délnyugati területeken, az olaszt a déli Ticino kantonban, míg a rétorománt a keleti Graubünden völgyeiben beszélik. A francia és a német nyelvterületeket elválasztó ún. „röstiárok” nagyobb, az olasz és a német terület között húzódó „polentaárok” ennél kisebb kulturális különbségeket jelent¹.

1. ábra

A Svájcban beszélt nyelvek területi megoszlása

(Az alaptérkép forrása: <http://www.weltkarte.com/europa/schweizindex.htm>)

¹ Az elnevezések tipikus ételekre utalnak: A sült krumpliból készülő rösti Svájc német nyelvű területein kedvelt fogás, de a francia részekben nem jellemző; a puliszkához hasonló polenta pedig az olasz nyelvű területen ismert.

LÜDI (2005) alapján az országban beszélt nyelvek megoszlása a 2000-es népszámlálási adatok szerint a következő: a német aránya kb. kétharmados (63,7%), a franciáé 20,4%, az olaszé 6,5%, a rétorománé mindössze 0,5%. Igen magas (9,0%) viszont az egyéb nyelvek részesedése; közülük az angol mellett a török, az albán, a szerb, az orosz, a bosnyák, a portugál és a spanyol emelhető ki. Bern kantonban a német aránya ennél jóval magasabb (84,0%), míg a franciáé (7,6%), az olaszé (2,0%), a rétorománé (0,1%), valamint az egyéb, nem hivatalos nyelveké (6,8%) az országosnál alacsonyabb.

A) A berni német, a svájci német, a svájci standard és a német standard viszonya. – „A svájci standard német a német nyelv egyik nemzeti változata, olyan standardizált, kidolgozott változat, amely szupraregionális, létezik írott formában, és az oktatásban is használatos” (HOFFMANN 2006: 187). A svájci standard és a német standard között főleg a szókincsben találhatunk eltéréseket, de vannak nyelvtani (l. alább) és helyesírási (pl. a standard német <ß> grafémát a svájci standard már nem ismeri, helyette <ss>-t alkalmaz) különbségek is. Ezek az eltérések azonban a kölcsönös érthetőséget nem befolyásolják. A svájci német megnevezés a nyelvjárások összefoglaló neve, és utal arra, hogy ez a változat még nem kodifikált, és nem is minden szövegtípusban használatos. A berni német nyelvjárás – a többi svájci nyelvjáráshoz hasonlóan – kidolgozott dialektusnak tekinthető, hiszen nyelvi és funkcionális szempontból is alkalmas arra, hogy olyan esetekben is ezt a változatot használják a beszélők, ahol általában a standard használatos (vö. HOFFMANN 2006: 187).

A berni német változatot nyelvatanok (pl. MART 1985), nyelvkönyvek (pl. PINHEIRO-WEBER 2006), szótárak (pl. BIETENHARD 1991, GREYERZ – BIETENHARD 1997) írják le, használata pedig a magánbeszélgetésektől a kereskedelmi és az istentiszteleteken át a médiáig magától értetődő.

B) A berni német nyelvjárás belső tagolódása. – A berni németnek nevezett nyelvjárás tovább bontható. Az észak-berni nyelvjáróterület határát nagyjából a Laupen–Bern–Burgdorf vonal jelzi, a közép- és dél-berni területet pedig a Nidfluh–Faulensee–Brienz vonal, amely egészen pontosan megfelel az úgynevezett Mittelland és Oberland közötti természetes határnak (vö. HOTZENKÖCHERLE 1984: 197). Még finomabb elemzéssel a következő területi változatok különböztethetők meg²:

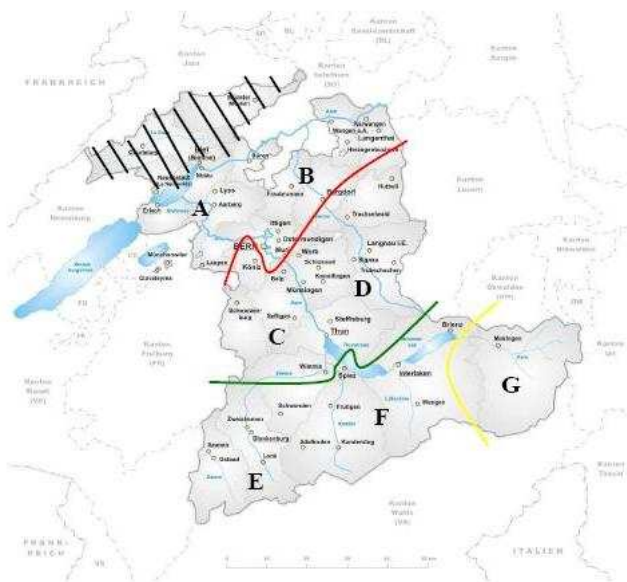
- észak-berni terület: a berni tóvidék nyelvjárása (a térképen A betűvel jelölve), valamint a felső-aargauai és az (alsó-)emmentalai nyelvjárás (B);
- közép-berni terület: az Aare folyótól nyugatra (C) és keletre eső nyelvjárás (D);
- dél-berni terület: Alsó-Simmental, Felső-Simmental, Saane-vidék (összefoglalóan: nyugati oberlandi nyelvjárás [E]), Frutigland, Adelboden környéke, Bödeli, Grindelwald környéke, Brienz környéke (középső oberlandi nyelvjárás [F]) és a Haslital (G) (l. BIETENHARD 1991).

² A térképen feketén sátozott terület Bern kanton francia nyelvű részét jelöli.

Dolgozatomban nem térek ki ezeknek a nyelvjárásoknak a részletes elemzésére, de annyit mindenképpen meg kell jegyezni, hogy a Haslital a berni nyelvjáráson belül különleges helyet foglal el: egy nagyobb közép-alpokbeli régió szívében helyezkedik el, közlekedéstörténeti jelentőségét pedig az adja, hogy a területén három hágó is található (vö. HOTZENKÖCHERLE 1984: 223–5; GLATTHARD 1981).

2. ábra

A Svájcban beszélt nyelvek területi megoszlása

(Az alaptérkép forrása: <http://www.weltkarte.com/europa/schweizindex.htm>)

3. Nyelvhasználat Bern kantonban. – Bern többnyelvű (hivatalosan francia és német nyelvű) kanton, de a francia nyelv használata egészen jól behatárolható a fenti térképen is jelölt területre. A továbbiakban a német nyelvű részekkel foglalkozom csupán.

A) A család és munka nyelve. – Mind az informális, mind a formális helyzetekben a nyelvjárást részesítik előnyben a beszélők, a standardot csak akkor használják, ha az elkerülhetetlen. Az alábbi táblázatból jól kitűnik, hogy a (német nyelvű) családokban gyakorlatilag egyeduralkodó a nyelvjárás használata, és ettől nem sokkal marad el a munkahelyi használatának aránya sem, sőt az elmúlt tíz évben még erősödött is a jelenléte. A standard változat is nagyobb arányban volt használatos munkanyelvként 2000-ben, mint 1990-ben, de meg kell jegyeznünk, hogy itt elsősorban írásbeli használatra kell gondolnunk.

1. táblázat

A családi és a munkahelyi élet nyelvei Bern kantonban
(többszörös választás lehetséges volt)

	Berni német nyj.		Standard német		Francia		Olasz	
	család	munka	család	munka	család	munka	család	munka
1990 (%)	91,6	87,1	6,6	37,0	6,8	28,4	4,4	11,0
2000 (%)	n. a.	94,2	n. a.	44,0	n. a.	35,4	n. a.	9,3

Forrás: az 1990-es adatok: WERLEN (2000: 114 és 121), a 2000-es adatok: LÜDI (2005)

WERLEN (2000) táblázattal foglalja össze a nyelvjárás és standard változat használati gyakoriságát az egyes foglalkozásszerkezeti csoportokban. Ebből kitűnik, hogy a nyelvjárás aránya ott a legmagasabb, ahol a standardé a legalacsonyabb: a földművesek, kézművesek, képzett kétkezi munkások körében. A standardot legnagyobb arányban a felső vezetés, a szabadfoglalkozásúak és az értelmiség tagjai használják munkájuk során, ám ezeknek a csoportoknak az aránya csak mindössze kb. 10% az összes keresőt tekintve. A képzetlen alkalmazottak mind a standardot, mind a nyelvjárást az átlagnál kisebb arányban használják, körükben ugyanis leginkább az olasz a közvetítőnyelv, mivel ebbe a csoportba elsősorban külföldi migránsok tartoznak (vö. WERLEN 2000: 122–3).

A 2000-es évre vonatkozó részletes adatokat nem találtam, de LÜDI (2005) összesítéséből a fentiekhez hasonló arányok következtethetők ki: Bern kantonban eszerint a svájci német aránya 94,2%-os, a standardé pedig 44% a munkahelyi használat során (többszörös választás ekkor is lehetséges volt).

B) *I s k o l a*. – A mediális diglosszia – szóban a nyelvjárás, írásban a standard változat használata – az iskolában is erősen jelen van a svájci német területeken (vö. SIEBER – SITTA 1986: 20). Alapvetően a nyelvjárás a szabadidő nyelve, a standard pedig a munkáé, a tanításé. De a nyelvjárás is megjelenik az iskolában, hiszen a gyerekek (és a tanárok is) így szólnak egymáshoz a szünetekben, illetve a tanítás előtt és után. Egészen a közelmúltig szinte kizárólagos volt a nyelvjárás használata az olyan tárgyak tanítása során, mint a rajz/technika, ének-zene, testnevelés (a standard nyelvű utasítások kivételével), és szintén majdnem mindig így zajlott a kommunikáció a hittan- vagy a háztartástanórákon is (vö. SIEBER – SITTA 1986: 61). A 2008. augusztus 1-jével életbe lépett módosított tanterv alapján viszont alapvetően minden tárgyat standard németül kell oktatni (Lehrplan 6.8. szakasz). Erre a lépésre azért volt szükség, mert – ahogyan azt a tanterv is megfogalmazza – az iskolának feladata a nyelvi kifejezőképesség fejlesztése. Mivel a gyerekek a mindennapi életben leginkább a nyelvjárással találkoznak, így az iskolában a standard nyelvváltozatot kell erősíteni, amelynek gyakorlatilag ez az egyetlen aktív használati terepe. A

tanulók számára nem idegen nyelv a standard német, hiszen a médiából jól ismerik, a hallás utáni szövegértésben nem okoz gondot a standard és a nyelvjárás egymás melletti használata (vö. WERLEN 2000: 212).

Természetesen a nyelvjárást sem számúzték teljesen az iskolákból, viszont a tanári használatának tudatosnak és célzottnak kell lennie (l. uo.). Ezen felül a nyelvjárásnak az iskolai helyzetben a következő funkciói lehetnek:

- informális kapcsolat kialakítását biztosítja;
- már fennálló informális viszonyt jelezhet;
- a spontaneitás nyelve;
- kifejezheti a beszélő bizonytalanságát;
- a tanítás individualizáló fázisainak (pármunka, csoportmunka) nyelvváltozata

(SIEBER – SITTA 1986: 61).

A diákok számára mindenesetre a nyelvjárás jelenti a megszokott, személyesebb, szabadabb, egyszerűbb és kifejezőbb változatot, a „haza és a közelség nyelvé”, egyszóval az anyanyelvet. A standard német írásban régóta elfogadott a számukra, és ehhez természetesen az olvasás is hozzátartozik. Szóbeli változatát receptíven elfogadják, nem szokatlan a számukra, annál inkább az viszont, ha aktívan kell beszélniük ezen a regiszteren – nem is szívesen teszik, és nem is fordul elő gyakran (felnötteknél sem). A standard tehát amolyan „apanyelv” vagy „mostohaanya-nyelv” (lingua matrigna) lehet csak (vö. SIEBER–SITTA 1986: 30–34).

C) *Média*. – Az újságokban megjelenő írások legnagyobb részét standard változatúak, de előfordul egy-egy, leginkább személyes hangvételű nyelvjárású cikk is (például 2008 decemberében a Berner Landbote címlapján egy karácsonyi történet). A köszöntések, üdvözlések, jókívánságok rovatában a nyelvjárás dominál, és akad egy-két nyelvjárásban fogalmazott hirdetés (például amely fiataloknak kínál gyakorlati helyet). A gyászjelentések többségét standard németül fogalmazzák meg, legfeljebb a fájdalmat kifejező idézet nyelvjárású, de előfordul egészen az utóbbi változatban írt szöveg is.

Az országos rádió- és tévéadók részben, a regionálisak szinte kivétel nélkül nyelvjárású változatban sugároznak, és a televíziók közül a németországi csatornákon is gyakran nyelvjárású reklámok futnak. Az általam legjobban ismert RadioBeo adása az országos és a nemzetközi hírek felolvasásán kívül teljes egészében nyelvjárású: így mondják a regionális híreket, az időjárás-jelentést, a közlekedési információkat, így konferálják fel a következő műsorszámot, így beszélgetnek a betelefonáló hallgatókkal, és így közvetítik a focimeccseket is.

D) *Egyéb színterek*. – A nyelvjárás a fentiekől eltérő helyzetekben is domináns: a piacon, az üzletekben, az istentiszteleteken, az interneten (pl. fórum-hozzászólásokban). A berni németnek van a svájci nyelvjárások közül a legnagyobb irodalma, Mani Matter és Polo Hofer pedig a legismertebb svájci énekes előadók közé tartozik.

4. *A berni német nyelvi jellegzetességei*. – Az egyes jelenségekhez tartozó példák – ha azokat másként nem jelölöm – PINHEIRO-WEBER

(2006)-ból származnak. Tanulmányomhoz néhány ragozási táblázatot is mellékeltem, ezek a függelékben olvashatók.

A) Hangtan.

1. **Má s s a l h a n g z ó k.** – Az egyik legfeltűnőbb hangtani jelensége a berni (és általában a svájci) német nyelvjárásnak a /k/ fonéma [χ]-ként való ejtése. Írásban a <ch> kapcsolattal szokás jelölni. Néhány jellegzetes példa (zárójelben a standard német megfelelővel és a magyar jelentéssel): *Chind* (*Kind* 'gyerek'), *Chatz* (*Katze* 'macska'), *chouffe* (*kaufen* 'vásárolni').

A másik fő jellemző az /l/ fonéma posztvokális helyzetű vokalizálódása. Ennek mértéke nyelvjárásonként eltérő (Bern városában kisebb mértékű, mint a felföldön), de nagyok az egyéni különbségek is. Írásban ezt az eltérést többféleképpen jelölik: a) <l> helyett <u>-val; b) <̣> (aláhúzott l) grafémával; c) a kiejtési eltérést figyelmen kívül hagyva egyszerűen (aláhúzás nélküli) <l>-lel. Tanulmányomban általában az <̣>-es formát használom. Példák: *alles* (*alles* 'minden'), *Wald* (*Wald* 'erdő'), *elf* (*elf* 'tizenegy'); *viu* (*viel* 'sok'), *Vögu* (*Vögel* 'madár'), *Schtifu* (*Stiefel* 'csizma').

Szintén igen jellegzetes a standard uvuláris [ʀ]-től eltérő [r] ejtése, amelyet tapasztalataim alapján még a magyarnál is jobban „megpörgetnek”: *Lehrere* (*Lehrerin* 'tanárnő'), *Bärn* (*Bern* 'Bern város/kanton'), *Ferie* (*Ferien* 'vakáció'), *Eltere* (*Eltern* 'szülők').

Szó elején a /k/ fonéma [g]-ként realizálódik, különösen idegen – elsősorban francia – eredetű szavakban: *Gaffee* (*Kaffee* 'kávé'), *Gwafför* (*Coiffeur, Friseur* 'fodrász'), *Goffere* (*Koffer* 'bőrönd'), *Gumode* (*Kommode* 'komód').

Az /ʃt/ és az /ʃp/ kapcsolat szó belsejében és szó végén is [ʃt], [ʃp] marad, szemben a standard [st], [sp] ejtéssel, és ezt írásban sokszor <scht>, <schp> grafémákkal jelölik: *Chischte* (*Kiste* 'doboz'), *chrouschpelig* (*knusprig* 'ropogós'), *Kunscht* (*Kunst* 'művészet'), *zhinderscht* (*zuhinterst* 'leghátul').

A morfémavégi [n] nem realizálódik (és ennek következménye lesz a standardtól eltérő ige- és névszóragozás): *guete Tag* (*gueten Tag* 'jó napot!'), *singe* (*singen* 'énekelni'), *Eigetum* (*Eigentum* 'tulajdon'), *Gägesatz* (*Gegensatz* 'ellentét'), *sibehundert* (*siebenhundert* 'hétszáz').

2. **M a g á n h a n g z ó k.** – A fő jellemzőket összefoglalva, igen leegyszerűsítve azt mondhatjuk, hogy ahol a standard németben diftongus található, ott a berni németben hosszú magánhangzó, ahol viszont a standardban hosszú magánhangzó áll, ott a berniben diftongus. Példák az első esetre: [aɪ] helyett [i:] (írásban általában <y>-nal jelölve): *schrybe* (*schreiben* 'írni'), *Zyt* (*Zeit* 'idő'), *Rys* (*Reis* 'rizs'); [oɪ] helyett [y:] (írásban <ü>): *hiit* (*heute* 'ma'), *Hüser* (*Häuser* 'házak'), *dütsch* (*deutsch* 'német'); [aʊ] helyett [u:] (írásban <u>): *Hut* (*Haut* 'bőr'), *uf* (*auf* 'fel'), *chuum* (*kaum* 'alig'). Példák a második esetre: [u:] helyett [ʊə] (írásban <ue>): *Huet* (*Hut* 'kalap'), *guet* (*gut* 'jó'), *tue* (*tun* 'csinálni'); [i:] helyett [ɪə] (írásban <ie>): *lieber* (*lieber* 'szívesebben'), *hie* (*hier* 'itt'), *Spiegel* (*Spiegel* 'tükör'). A standard [aɪ] és [aʊ] diftongusok helyén a berni németben [ɛɪ] és [oʊ] állhat: *Eier*

(standard: [ʌɪə], berni: [ɛɪə] 'tojások'), *eifach* (standard *einfach* [aɪnfax], berni: [ɛɪfax] egyszerű'), *Fleisch* (standard: [Flaɪʃ], berni: [Flɛɪʃ] 'hús'); *Frou* (standard: *Frau* [frʌʊ], berni: [froʊ] 'nő'), *Houptsach* (standard: *Hauptsache* [haʊptzaχə], berni: [hoʊptzaχə] 'fő dolog').

A standard [o] is sokszor zártabbá válik, és [ʊ]-ként realizálódik. Az eltérést írásban is szokás jelölni: *Wuche* (*Woche* 'hét'), *är chunt* (*er kommt* 'jön').

Hangsúlyos helyzetben azonban az [ɛ] helyett általában [æ] realizálódik, írásban pedig <ä>-vel jelölik: *är fahrt* (*er fährt* 'utazik'), *Bärn* (*Bern*), *si chlättert* (*sie klettert* 'mászik'), *Fänschter* (*Fenster* 'ablak'), *sächs* (*sechs* 'hat'), *diräkt* (*direkt* 'direkt').

Az [ɛ] hangsúlytalan helyzetben – ahol a standardban [ə] áll – legtöbbször teljesen eltűnik: *Gfahr* (*Gefahr* 'veszély'), *greist* (*gereist* 'utazott'); ugyanígy szó végén is kiesik: *Reis* (*Reise* 'utazás'), *Klass* (*Klasse* 'osztály'). A múlt idejű igealakok gelőtagjából is hiányzik: *gmalt* (*gemalt* 'festett'), *gloge* (*gelogen* 'hazudott'). Előfordul, hogy a hangsúlytalan szótagok kiesésével jelentősen rövidebb alak jön létre, mint a standardban: *gno* (*genommen* 'vett, vitt'), *cho* (*[ge]kommen* 'jön, jött') stb.

A hangsúlytalan szótagok kiesésének következtében a berni németben általában előre kerül a hangsúly, és a hangzás sokkal töredezettebbnek tűnik, mint a standardban. Tudomásom szerint a berni német szupraszegmentális elemeit még nem vizsgálták, ULRICH AMMON is csak annyit jegyez meg Panizzolo nyomán, hogy a svájciak erősebben változtatják a hangmagasságot, mint a németek vagy az osztrákok, de kérdéses, hogy ezt a használatot lehet-e normának tekinteni, ráadásul a nyelvjárási eltéréseket még nem tárták fel (AMMON 1995: 258).

B) A l a k t a n , s z ó f a j t a n . – Jellegzetesen svájci jelenség a *-li* kicsinyítő képző használata, amely a standard *-chen*, *-lein* képzőkhöz képest sokkal gyakrabban fordul elő: *Müsli* (*Mäuschen* '[kis]egér'), *Hemli* (*Hemd* 'ing[ecske]'), *es bitzeli* (*es bisschen* 'egy kevés').

A foglalkozásnevek és hasonlók egy részét nem az egyszerű *-er* képzővel alakítják ki, hanem az összetettebb *-eler* képzővel: *Bänkeler* (*Bankier* 'bankár'), *Pöschtelner* (*Postbeamter* 'postás'), *Chindergärteler* (*Kindergartenschüler* 'óvodás').

Az absztrakt főneveket képző *-ung* alakja a berni németben *-ig*: *Zytig* (*Zeitung* 'újság'), *Leischtig* (*Leistung* 'teljesítmény'), *Bestellig* (*Bestellung* 'rendelés'), *Sicherig* (*Sicherung* 'biztosíték') stb.

Gyakori igeképző az *-ele*, *-ere*, amelynek segítségével összetett folyamatok, történések, állapotok fejezhetők ki: *lädele* (*Schaufenster besichtigen*, *ev. einkaufen* 'kirakatokat nézegetni, esetleg vásárolgatni'), *milchele* (*nach Milch riechen* 'tejszaga van'), *stägere* (*klettern* 'mászni'), *lafere* (*schwätzen* 'pletykálni, beszélgetni').

A határozószók képzése is eltér a standardtól, és az alakok általában rövidebbek, olykor a standardban két különálló morfémát sűrítenek össze: *zäme* (*zusammen*, 'együtt'), *sider* (*seither*, 'azóta'), *dusse* (*draußen*, 'kívül'), *innert* (*innerhalb*, 'belül'); *hinech* (*heute Abend* 'ma este'), (*dürfüre* (*nach vorne* 'előre')). Ebbe a sorba illeszkedik a kölcsönös névmás berni német alakja is: *enand* (*einander*, 'egymás').

A berni németben – hasonlóan más svájci nyelvjárásokhoz, bár egyre inkább

visszaszorulóban – meglévő jelenség, hogy az 'egy', 'kettő' és 'három' számnév végződése a jelzett szó nyelvtani nemét is kifejezi: *zwe Manne* 'két férfi', *zwo Froue* 'két nő', *zwei Chind* 'két gyerek' (részletesebben l. a Függelékben).

A névszóragozásban a berni német és a standard német között az a legszembeütőbb különbség, hogy az előbbiből teljesen hiányzik a birtokos eset (Genitiv), az alany- és a tárgyeset pedig mind egyes, mind többes számban egybeesik, például: *d Froue* 'a nők'/ 'a nőket', *ds Chind* 'a gyerek'/ 'a gyereket' (l. Függelék).

Az igeidők közül hiányzik a jövő idő (Futur), valamint az egyszerű múlt (Präteritum, Imperfekt). A jövő idejű formákat egyrészt a *de* időhatározóval fejezik ki: *Mir singe de.* (*Wir werden singen.* 'Énekelni fogunk.'). *I chume de* (*Ich werde kommen.* 'Jönni fogok.'). másrészt egyéb időhatározókat használnak: *I gah morn uf Paris.* (*Ich werde morgen nach Paris gehen.* 'Holnap Párizsba megyek.'). Az egyszerű múlt helyett az összetett (Perfekt) használatos: *Mir hei gluegt.* (*Wir schauten.* 'Néztünk.'). *I ha e Brief gschriben.* (*Ich schrieb einen Brief.* 'Írtam egy levelet.'). *Är isch hundert Meter grennt.* (*Er rannte hundert Meter.* 'Száz métert rohant.'). Előidejűséget így az ún. kettős perfektív (Doppelperfekt) alakkal tudnak kifejezni: *Mir hei gluegt gha.* (*Wir haben geschaut gehabt.* 'Néztünk.'). *Werum hesch's eigetlech nid gemerkt gha?* (*Warum hast du es eigentlich nicht gemerkt?* 'Tulajdonképp miért nem vetted észre?') (vö. MARTI 1985: 170).

C) Szókészlet. – Ahogyan HOFFMANN (2006) is megállapítja, a svájci standard és a német standard közötti legnagyobb eltéréseket a szókincsben találhatjuk. A svájci németben több francia eredetű szóval találkozhatunk, és ezek természetesen a berni nyelvjárásban is jelen vannak. Ilyenek a már említett *Gwafför* szón kívül a *Poulet* (*Huhn* 'tyúk'), a *guraschiert* (*mutig* 'bátor'), a *Glace* (*Speiseeis*, 'jégkrém'), a *Velo* (*Fahrrad* 'kerékpár'), *Trottoir* (*Gehsteig* 'járda') stb.

Néhány egyéb eltérés: *gäu?* (*nicht wahr?* 'ugye?'), *Güggeli* (*Hähnchen* 'csirke'), *Mütschli* (*Brötchen* 'zsemle'), *schutte* (*Fußball spielen* 'focizni'), *gäng* (*immer* 'mindig'), *Schaft* (*Schrank* 'szekrény'), *skoren* (*ein Tor erzielen* 'gólt löni'), *Jass* (*eine Art Kartenspiel* 'egyfajta kártyajáték'), *abtischen* (*abräumen* 'asztalt leszedni') stb. Részletes szólistákat például AMMON (1995: 260–80) közöl.

D) Mondattan. – Jellegzetes a berni németben a *ga* (egyres vidékeken *go*) szócska használata a megy + főnévi igenévi konstrukcióban: *I gah ga tanze.* (*Ich gehe tanzen.* 'Táncolni megyek.'). *Si geit ga ychouffe.* (*Sie geht einkaufen.* 'Vásárolni megy.'). *Dihr göht ga schaffe.* (*Ihr geht arbeiten.* 'Dolgozni mentek.'). Ennek a párja a *cho*, amely a jön + főnévi igenév szerkezetekben szerepel: *I chume cho käfele.* (*Ich komme Kaffee trinken.* 'Jövök kávézni.').

A vonatkozó névmásnak egyetlen alakja létezik, a *wo*, függetlenül attól, hogy milyen nemű, és hogy élő vagy élettelen-e a referenciája: *Ds Ross, wo mer gfütteret hei.* (*Das Pferd, das wir fütterten.* 'A ló, amelyet megetettünk.'). *D Frou, wo so vihl gredt gha.* (*Die Frau, die so viel redete.* 'A nő, aki olyan sokat beszélt.'). *D Bäрге, wo mir gseh.* (*Die Berge, die wir sehen.* 'A hegyek, amelyeket látunk.')

A szórendben, elsősorban a határozószók sorrendjében tapasztalható eltérés a standard némettől: *Si si mängisch ganz müed am Aabe.* (*Am Abend sind sie*

manchmal sehr müde. 'Estéknként olykor nagyon fáradtak. '), *Unde im Chäller isch es geng chalt.* (Im Keller unten ist es immer kalt. 'Lent a pincében mindig hideg van.).

E) **P r a g m a t i k a.** – Az önöző forma – például a zürichi nyelvjárástól eltérően – nem a többes szám harmadik, hanem a többes szám második személy. Ez a különbség kifejeződik a legerjedtebb köszönésformában is: *Grüessech!* (*Grüß Euch!*) Bernben vs. *Grüezi* (*Grüß Sie*) Zürichben. Egyéb példák: *Wie heisset'er?* (*Wie heißt Ihr?* 'Hogy hívják Ön[öke]t?'), *Was weit Dühr trinke?* (*Was wollt Ihr trinken?* 'Mit óhajjt(anak) inni?').

Szintén nagyon jellegzetes sajátosság a személynevek kicsinyítő képzős alakjának gyakori használata: *Jogg(el)i* (Jakob), *Eisi/Elsi* (Elisabeth), *Chlöisu* (Niklaus), *Züseli* (Susanna) stb. (vö. MART 1985: 74). A személynevekhez kapcsolódik az a nyelvhasználati jelenség is, hogy a neveket kiemelt helyzetben – postaládán, címzésben, listákon stb. – vezetéknev, keresztnév sorrendben írják, és nem tesznek vesszőt sem a két névrész közé. Egyszer vonaton ülve volt alkalmam hallani, ahogyan három hölgy sorolta az ismerősei nevét (talán meghívásról volt szó), és mindig a magyar sorrendnek megfelelően említették a vezeték- és a keresztnévet.

Végül ismét a standard és a nyelvjárás viszonyáról. Ahogyan azt fentebb is említettem, a berniek (és általában a svájciak) nem szívesen használják a standard németet, és ennek több oka van: Egyrészt a standard az iskola és a munka nyelve, így a kötelességtudat érzése kötődik hozzá. Ezt erősíti az a tény is, hogy az egyéb mindennapi szituációkban gyakorlatilag nem kell aktívan használniuk, ezért szokatlan is a számukra. Másrészt viszont a svájciak némi kisebbségi érzéssel tekintenek a németekre, akik szerint az alpesi országban valamilyen „furcsa”, „mosolyog-nivaló” németet beszélnek.

A hivatkozott irodalom

- AMMON, ULRICH 1995. Die deutsche Sprache in Deutschland, Österreich und der Schweiz. Das Problem der nationalen Varietäten. Berlin–New York.
- BIETENHARD, RUTH 1991. Oberländer Mundarten. Thun.
- GLATTHARD, PETER 1981. Dialektologisch–volkskundliche Probleme im Oberhasli. Reihe Sprache und Dichtung. Band 29. Bern–Stuttgart.
- GREYERZ, OTTO VON–BIETENHARD, RUTH 1997. Berndeutsches Wörterbuch: für die heutige Mundart zwischen Burgdorf, Lyss und Thun. Muri bei Bern, Cosmos-Verlag.
- HOFFMANN ZSUZSANNA 2006. A nyelvhasználat kérdései a soknyelvű Svájcban. Magyar Nyelv 185–95.
- HOTZENKÖCHERLE, RUDOLF 1984. Die Sprachlandschaften der deutschen Schweiz. Reihe Sprachlandschaft. Band 1. Aarau–Frankfurt/Main–Salzburg.
- Lehrplan = Erziehungsdirektion des Kantons Bern: Lehrplan. Volksschule. Primarstufe und Sekundarstufe I. In: http://www.erz.be.ch/erz/de/index/kindergarten_volksschule/kindergarten_volksschule/lehrplaene/volksschule.assetref/content/dam/documents/ERZ/AKVB/de/03_Lehrplaene_Lehrmittel/lehrplaene_lehrmittel_lp_vs_d.pdf. [Letöltve: 2010. 04. 21.]

- LÜDI, GEORGES 2005. Sprachenlandschaft in der Schweiz - Eidgenössische Volkszählung 2000. Bundesamt für Statistik, Neuchâtel.
- MARTI, WERNER 1985. Berndeutsch-Grammatik für die heutige Mundart zwischen Thun und Jura. Bern.
- PINHEIRO-WEBER, URSULA 2006. Bärndütsch. Ein Lehr- und Lernbuch. Bern.
- SIEBER, PETER – SITTA, HORST 1986. Mundart und Standardsprache als Problem der Schule. Reihe Sprachlandschaft. Band 3. Aarau–Frankfurt/Main–Salzburg.
- SZABÓ JÓZSEF 2000. Nyelvek és nyelvjárások Svájcban. Magyar Nyelv 109–20.
- SZABÓ JÓZSEF 2004. Svájc nyelvi helyzete, különös tekintettel a nyelvi kisebbségekre. Magyar Nyelv 159–70, 291–7.
- SZABÓ JÓZSEF 2005. A nyelvjárás és az irodalmi nyelv helye és szerepe német Svájcban, különös tekintettel az iskolai oktatásra. Magyar Nyelvőr 59–70.
- WERLEN, IWAR szerk. 2000. Der zweisprachige Kanton Bern. Bern–Stuttgart–Wien.

KOZMA JUDIT (kozmajudit82@gmail.com)

Bärndütsch – Sociolinguistical and dialectological observations on a Swiss German dialect

In this paper, the author introduces the Bernese dialect of Swiss German, the so called Bärndütsch. The Bernese dialect is compared to other major dialects of the vivid and colorful Swiss German linguistic landscape. Geographical differences within the Bernese dialect are also mentioned. Usage of the dialect is discussed in different communication situations (family, work, education and media). Finally, a few characteristic properties of the dialect are presented through examples. This work is based on original Swiss studies and statistics and on the author's own experience.

KOZMA, JUDIT

Függelék

Névszóragozás

Határozott névelő						
	Mask.		Fem.		Neut.	
	Sing.	Pl.	Sing.	Pl.	Sing.	Pl.
Nom./Akk.	der Maa	d Manne	d Frou	d Froue	ds Chind	d Chind
Dat.	em Maa	de Manne	(d)er Frou	de Froue	d Chind	de Chind

Határozatlan névelő						
	Mask.		Fem.			Neut.
	Sing.	Pl.	Sing.	Pl.	Sing.	Pl.
Nom./Akk.	e Maa	Manne	e Frou	Froue	es Chind	Chind
Dat.	emene Maa	(es paarne) Manne	enere Frou	(es paarne) Froue	emene Chind	(es paarne) Chind

Erős melléknévragozás						
	Mask.		Fem.		Neut.	
	Sing.	Pl.	Sing.	Pl.	Sing.	Pl.
Nom./Akk.	e guete Maa	gueti Manne	e gueti Frou	gueti Froue	es guets Chind	gueti Chind
Dat.	us guetem Stoff	de guete Manne	us reiner Wulle	de guete Froue	i suberem Wasser	de guete Chind

Gyenge melléknévragozás						
	Mask.		Fem.		Neut.	
	Sing.	Pl.	Sing.	Pl.	Sing.	Pl.
Nom./Akk.	der guet Maa	di guete Manne	di gueti Frou	di guete Froue	ds guete Chind	di guete Chind
Dat.	em guete Maa	de guete Manne	er guete Frou	de guete Froue	em guete Chind	de guete Chind

Számnevek (egy, kettő, három) ragozása				
	Mask.		Fem.	Neutr.
Nom./Akk.	ei Maa		ei Frou	eis Chind
Dat.	eim Maa		eire Frou	eim Chind
Nom./Akk.	zwe Manne		zwo Froue	zwöi Chind
Dat.	zwene Manne		zwone Froue	zwöine Chind
Nom./Akk.	drei Manne		drei Froue	drü Chind
Dat.	dreine Manne		dreine Froue	drüne Chind

Igeragozás

Inf.	wohne ('wohnen')	cho ('kommen')	ha ('haben')	sy ('sein')
i(g)	wohne	chume	ha	bi
du	wohnsch	chunsch	hesch	bisch
är, si, äs, me	wohnt	chunt	het	isch
mir	wohne	chöme	hei	sy
dühr	wohnet	chömet	heit	syt
si	wohne	chöme	hei	sy
Part. Perf.	gwohnt	cho	gha	gsy
Imp.	wohn!	chum!	häh!	bis!
Konj. II	wohnti	chiem, chäm(ti)	hätt(i)	wär(i)